
TÉRTÖRTÉNET

TÖRTÉNETFILOZÓFIAI TÉRSZERKEZETEK BIBÓ ISTVÁN ÉLETMŰVÉBEN

(Configurations of Historical Philosophy
in István Bibó's Life-work)

BODÓ PÁL

Kulcsszavak:

aktualitás   globális történelmi tér   hatalmak megosztása   holizmus   individuális atomizmus
közigazgatás   szuverenitás

Bibó István életműve, s annak fogadtatása, recepciója sajátos tükröképe a II. világháború utáni magyar társadalomtudományi „tájképnek”. Jelen írásomban két szempontot szeretnék érvényesíteni. Az egyik Bibó életművének általában vett megítélése kapcsán gondolatainak aktualitását érinti – mind általános filozófiai, mind pedig specifikusan történetfilozófiai téren – míg a másik Bibó történelemfelfogásával, a történelmi térszerkezetről kialakított modelljével, s e globális térszerkezeti rendszer hierarchiájával függ össze.

Az aktualitás-probléma

Hipotézisem szerint Bibó István életművének (Bibó 1986, 1990) kulcsa történetfilozófiai felfogásában rejlik (Bibó 1986a, 1986b, 1986c, 1986d). E Ferrero által ihletett koncepcióból vezethető le társadalom-felfogása, álláspontja a nyugat-európai fejlődés fő vonulatáról, s főként a parlamentáris demokrácia konstruktív történelmi tartalomként való értelmezése. A fenti kérdések alkotják Bibó István globális történelmi tér-koncepcióját. E történelmi tér-filozófiának a francia forradalom jelenti a sarokpontját. Itt fordul át a középkor értelmezéséből egy monumentális szabadságeszmény jegyében értelmezett modern történelemmé a történelmi tér-idő. Ez a történelem persze jogi eszmények története is, mindenekeelőtt a hatalmak megosztásának politikai filozófiája révén, melyet Bibó eredeti jogfilozófiai felfogása „alapoz” meg. E történelmi felfogás ormairól nézve kibomlik maga a csodálatos struktúra: elkülönül egymástól a „szerves” nyugat-európai fejlődés és az amerikai típus, s kibomlanak az európai történelem régióiban megvalósuló formák, melyek rendre alesetei az ideális, szerves, alulról építkező, s racionálisan kiépített, illetve a hisztériákkal, katasztrófákkal terhelt irracionális formációknak. A fenti megállapítás jól illeszkedik Bibó történelemfilozófiai kiindulópontjaihoz, mind a dichotómia – Nyugat-Európa – Kelet-Európa –, mind a modell belső hierarchiája értelmében.

E hierarchia alapja a globális történelmi térszerkezet filozófia értelmezésének sok szálon át futó „bekötése” a kelet-európai térség politika-filozófiai jellegű bemutatásába, amely „végül” egy konkrét szociológiai vizsgálatba torkollik a magyar közigazgatási rendszer, a megyerendszer átalakításának, ésszerű átformálásának tulajdonképpeni távlatait érintő tény-tudás gazdagon hangszerelt lenyűgöző bemutatása révén.

Bibó István gondolatainak aktualitása ezért – a fentiek értelmében – szükségszerű problémája minden vele foglalkozó értelmezésnek, kutatásnak, vagy akár művei pusztá olvasása során a vele ismerkedő olvasónak. Ráadásul az aktualitással kapcsolatos elvárásaink nagymértékben behatárolják a Bibó-recepció közegét, s azt a modellt, amelyet Bibó Istvánhoz kapcsolunk. Így születethet egy politikus Bibó-kép (Huszár 1986), így keletkezhet a politikai filozófia primátusát hirdető interpretáció (Berki 2004), de létre jöhet egy jogfilozófusi kép, egy szociológiai, történészi vagy akár közírói-publicisztikai értelmezés (Balogh 2005). Mind megannyi aktualitás-orientáció. Az is kétségtelen, hogy Bibó István műveinek olvasásakor eleve két lehetőség támad. Értelmezhetjük műveit egy úgynevezett normatív, távlatos, általánosságokra orientált gondolkodó alkotásaiként, de ezzel ellentétben úgy is – erre is sok példát lehetne említeni –, mint egy ténytudásra orientált, kifejezetten konkrét, deskriptív, szabatosságra törekvő alkotó írásait, amelyek ma már a klasszikusok rangjára emelik szerzőjüket. Rögtön szögezzük le: Bibó István életművének határozott – és véleményem szerint pozitív – aktualitása van, ezt az aktualitást azonban „differenciáltan” kell „kiolvasni” műveiből. Politikai aktualitása például nem pusztán életének tragikus fordulataiból következik, hanem műveinek az éppen adott kérdésekkel kapcsolatos kontextualitásából, s az is kétségtelen, hogy egyes alkotásai, illetve alkotói periódusai is külön kutatás és széleskörű összehasonlító elemzés révén „hosszabbíthatók” csak meg a jövő irányában.

Ezzel máris kizárhatjuk azt a felfogást, amely szerint Bibó elemzései épp feszes, leírás jellegű tárgyyszerűségük miatt kimerülnek pozitív, szociológiai, a saját korra reflektáló jellegükben.

Ennek – *prima facie* – már az is ellentmond, hogy Bibó műveiben szép számmal találunk olyan fejtegetéseket, amelyek tételesen is a jövőre – akár a mi jelenünkre – vonatkoznak, s még nagyobb számban bukkanunk a jövőre vonatkoztatható (indirekt) kiindulópontokra.

Bibó aktualitása inkább – szerintem – egy aktualitás-spektrum a történetfilozófiai modell aktualitásától a jogelméletin át egészen a közvetlenül politikaiig. A kutató legfontosabb feladata, hogy a jelentkező aktualitás-síkokat ne keverje, ne csúsztassa össze, s egyszersmind bemutassa a bibói sokszínűség pozitív oldalait. Bibó István különleges alakja a magyar társadalomtudománynak: életművének sajátos tendenciái, saját személyes sorsa azt eredményezte, hogy ő maga testesítette meg mindazokat a funkciókat, amelyek gondolatainak multidiszciplináris kiterjesztéseit szolgálták. Bibó maga volt saját tudományos iskolája, filozófiai gondolatait ő maga „terjesztette” ki jogelméleti, történeti szociológiai, publicisztikai stb. szakirányokban.

Noha életművének kulcsszavai – a szabadság, a szuverenitás, a demokrácia, az észszerűség, a racionalitás, a hatalmak megosztásának elve stb. – önkéntelenül is a politikafilozófia irányába terelik az érdeklődő olvasót, a jelen gondolatmenetben mégis a történetfilozófiai kiindulópontok tűnnek a legfontosabbaknak. Nem csupán filozófiai általánosságuk és az életműben újra és újra visszatérő jellegük miatt, hanem azért is, mert e szempontok nélkülözhetetlenek a Bibó István által tárgyalt társadalmi kérdések, sőt, az általa alkalmazott metodológiai megoldások értelmezése szempontjából is.

A globális tér szerkezete

Amennyiben választ akarunk kapni arra a kérdésre, hogy mire alapszik Bibó István történetfilozófiai rendszere, felfogása a történelmi formákról, térszerkezetekről, el kell tudnunk helyezni az általa kidolgozott modellt, egyfelől a filozófiatörténeti konvenciók között, másfelől – közelebbről – a politikafilozófia hatalomelméleteinek kontextusában. Mindkét szempont vizsgálata elengedhetetlen feltétele a bibói teoretikus hagyomány, s az azt érintő percepciók zavarok értelmezésének. Ebben az értelmezésben talán akadémiai székfoglalójának (*Bibó* 1986c) olvasása van leginkább segítségünkre, amely mű – épp műfajából adódóan – felfogásának kvintesszenciája. E felfogás alapja – s így a történelmi szerkezetek felfogásának is axiomatikus kiindulópontja – a demokrácia, mint a modern civilizáció értelme. Emde demokrácia sok évszázados „akkumuláció” eredménye, amely az ókorból táplálkozva „hozza” létre történelmi formaváltozásait. E szerkezetek mögött a hatalom spiritualizálódását megvalósító keresztény hagyományok állnak, amelyekből a modern „szabadságok”, mint a krisztusi szeretet partikuláris megvalósulásai, kialakulnak. E folyamat tartalma a középkor kezdeményeiből kirobbanó francia forradalom, amely az „emberi méltóság” forradalmaként teremti meg a hatalmak megosztásának parlamentális politikai rendszerét. A francia forradalom azonban megteremtette a parlamentáris demokrácia korlátait is, s egyben azonnal két világtörténelmi szerkezet kialakulásához vezetett: az angol, nyugat-európai és az amerikai társadalmi formához. Ez utóbbi önálló létét Bibó szerint a monarchikus hagyományok és az ennek megfelelő, szimbolikus államfő hiánya, és a törvényhozói hatalom végrehajtói hatalmat ellenőrző funkciójának hiánya alapozza meg.

A modern történelem alakzatai a hatalmak megosztásának alkalmazása során kialakuló nehézségek révén értelmezhetőek, melyek között a monarchikus történelmi hagyományok fékező erejét, a hivatalnoki kar önállósulási törekvéseit, az általános szabályalkotás és a konkrét döntési képesség elkülönülését, továbbá a népszuverenitás szerepét illető bizonytalanságot említhetjük. E négy szempont eltérő erővel jelentkező újabb és újabb egyensúlyhiányokat okoz, s a demokratikus megoldások torzulásai, s egyéb történelmi katasztrófák önbeteljesítő hisztériák kialakulásához vezet. Fokozza a fenti történelmi ellentmondásokat, ha – főként például Európa keleti felében – hiányzik az alulról felfelé építkező szerves fejlődés mozzanata, a „szabadság kis köreinek” hiánya a kirajzolódása.

A fenti viszontagságok közepette alakulnak ki a nemzeti történelmek. Mivel Bibó István nem használja a nemzeti állam fogalmát, mint a reneszánszban kialakuló képződményekre épülő magyarázó elvet, s általában véve is keveset értekezik a tulajdonképpeni történelem fogalmáról, fel kell tételeznünk, hogy számára a történelem alapegységei a nemzetek, melyek ráadásul „hallatlan szívósságot” mutatnak létükben. Bibó számára a nemzet nem elsődlegesen nyelvi közösség, hanem olyan, főként a középkorban kialakuló stabil szerkezet az európai térben, amely a határváltozások ellenére is markáns, stabil és változatlan alapja a modern államok kialakulásának, s ezzel együtt a modern nacionalizmus kifejlődésének. Az álláspont – eny-

nyiben nevezhető történetfilozófiaiinak – a történelmi mozgások háttérében mindig jól „kitapintható” distanciát érvényesít, amely egyértelmű különbségtételt jelent a szabadság, a parlamenti demokrácia, a társadalomformáló ésszerűség modellje és a széleskörű történeti szociológiai, politikafilozófiai tényanyag alapján „leképezett” szerkezeti egységek, például a nemzetek között. Minden történetfilozófia szembe kell hogy nézzen azzal a problémával, hogy melyek azok az axiomatikus elvek, alapvető filozófiai normák, amelyek a konkrét szerkezetekben testet öltenek, de bennük nem merülnek ki, hanem megőrzik általánosságukat, lényegszerűségüket.

Ez utóbbi a fő oka annak, hogy határozottan különbséget kell tennünk Bibó történetfilozófiai modellje és e modell – amely kontingens – „megvalósulása” között, amely egy konkrét történeti, szociológiai és politikai tényanyag „hangszerelése” révén ábrázolható. E téren érezzük az alapvető kettősséget. Míg Bibó István lenyűgöző szociológiai, politikafilozófiai arzenálját csodáljuk, sokszor merengünk el Bibó előrejelzéseinek, jövőre vonatkozó sejtéseinek totális kudarcán. Az ebből származó szkepszis alááshatja az életmű relevanciáját, mert egy történetfilozófiai modell esetében éppen arra figyel az olvasó, milyen konkrét intenciók fogalmazhatók meg az adott modell révén. Ez a rosszul értelmezett aktualitás-igény indikálja Bibó kapcsán az úgynevezett „Cicero-effektust” (Strauss–Cropsey 1994).

Ebből kiindulva megkockáztatom a következő hipotézist: Bibó István életművének e fent említett relevanciája, jobban mondva irrelevanciája – túl az evidencián, mely szerint: senki sem láthat túl saját korának határain – történetfilozófiai modelljének filozófiai közegében keresendő, pont abban a megrendítő esszéisztikus erőben, amit művei képviselnek. Egy történetfilozófiai elmélet meggyőző, hiteles volta abból adódik, hogyan tudja az adott teória alkotója a kontingens – sokszor világnézeti – modellt az általa használt tényanyagra vonatkoztatni. Ezt a fajta „elméleti nyomatékot” Bibó István is gyakran említi, főként „aufklärista” jelleggel, ami önmagában is kérdéseket vet fel. Fontosabb azonban számunkra, hogy a modell és annak megadott tényhalmazra való vonatkoztatása nem a két végponton – modell és tényanyag –, hanem épp transzcendentális értelemben teremti meg az úgynevezett prognosztikus érvényességet. Szinte senki sem akad, aki Bibó eszméiben vitatná azt a drámai katarzist, amit csodálatos ténytudása kelt bennünk, ugyanakkor kevesen jártak eddig utána, kevesen vizsgálták eddig a „háttér-elméletet”, a történetfilozófiai modellt, s e modell érvényesítése révén ábrázolt bibói térszerkezetet, s annak módszertani elveit.

Külön kell tehát választanunk a történetfilozófiai modellt és egy társadalmi szituáció történeti, szociológiai elemzését. Bár az imént rögzítettük, hogy a történetfilozófiai modell „jelenik meg” a helyzetelemzésben, – minden axiomatikus deduktív eljárásban ez a helyzet – az értékelés hitelessége, érvényessége épp a két megközelítési mód koherenciájából adódik. Szerintem ilyen distancia révén közelebb jutunk, juthatunk a bibói felfogás titkához (Popper 2001). A rációt, az ésszerűséget, a szabadságeszményt, az anatómiát stb. történetfilozófiai alapeszményként felfogva a konkrét, adott társadalmi, politikai szituáció az optimális eszmények alapján komparativizálható, mindegyik többé vagy kevésbé felel meg a „tökéletes” eszmei általánosságnak, amely alapján értelmezzük azokat. Innen táplálkozik az a drámai

hatás, amit Bibó István elemzéseinek olvasásakor érzünk. Modern kifejezéssel élve a reveláció erejét épp az eszményekre vonatkoztatva nyerik el Bibó gondolatai. Ezt a modellt nevezhetjük a Schnädelbach-paradoxon megnyilvánulásának: amennyiben a politikai-hatalmi berendezkedés állapota és a filozófiai ésszerűség kimutathatóan ellentmondásba keveredik egymással, azonnal nagy lehetőségei támadnak a vátkus fogalmazásnak, a filozófiai emancipációt hirdető álláspontnak, a politika-filozófiai felvilágosodásnak, és megnő a didaktikus teóriák szerepe. Bibó István „problémamegoldó közösségre” utaló nemzetfogalma így válik a történelmi adottságokra adott filozófiai válasz kulcsává.

A kelet-európai tér és magyar tér

Első közelítésben Bibó István a nyugat-európai térség és a kelet-európai között – tehát alapvetően dichotóm modellben – keresi a történelmi szerkezetek ontológiai és konkrét történeti különbségeit, amelyek a Konstanzi Zsinat hatására alakultak ki. Ekkor jönnek létre azok a nemzeti keretek, amelyek hosszú távon érvényesülő regulatív erőt képviselnek. Ezek a szerkezetek nem nyelvi alapon kialakult adottságok, az egynyelvűség már csupán az állami és nemzeti adottságok által teremtett okozat. Bibó koncepciójában – számunkra úgy tűnik – a nemzet, mint szerkezeti elem szinte kvázi-természetjogi alap, ami megnehezíti az etnikai problémák értelmezését¹.

A különbség Nyugat-Európa és Kelet-Európa között elsősorban abban áll, hogy míg nyugaton a nemzet már meglévő állami keretek között konstituálódik, addig Közép- és Kelet-Európában a fejlődéskatasztrófák, fejlődési rendellenességek miatt éppen a nemzeti keretek ellenére ment végbe (Habsburg birodalom). Ebben a „végzetes” Habsburg birodalmi szerkezetben a nyugati mintákkal szemben a nép fogalma nem „a társadalmi felemelkedés” dinamikáját képviselte, hanem éppen a különállást, például a nyelvi nacionalizmust alapozta meg. Az etnikai tényezők egymással szemben álló erők konfliktusaiban „pótolták” a „politikai lét bizonytalanságát”, s ily módon kerültek aztán a történelmi erőter ellentmondásos hatása alá. Mátyás idejére az alkatilag nyugathoz húzó királyságunkat a történelmi katasztrófák beleszorították egy alapvetően kelet-európai szerkezetbe, amelynek nyilvánvaló válsága (XIX. század) után a II. világháború adta szituáció adja meg a zsákutcából való kilábalás lehetőségét.

E történelmi perspektívában környezetünkben alapvetően három szerkezet jött létre a középkor kezdetétől, a cseh, a lengyel és a magyar, s a XVI. századra a nagyhatalmi erőterben kialakul az a térség, amelyet Közép-Kelet-Európának nevezhetünk. E bibói felfogással polemizál híres tanulmányában Szűcs Jenő (*Szűcs* 1983). E polémiaának az alapja épp a közép-kelet-európai problémáknak az eredeztetése, s az az értelmezésbeli különbség, ami abban áll, hogy a kétségtelen nyugatias orientáció eleve a szerkezetek módosulását okozza a kelet-európai történelmi kontextus miatt, ami a szerves fejlődés akadálya volt. Jellemző példával élve a középkor végén hazánkban száz főre vetítve négyszer több nemes és ötször kevesebb szabad polgár élt, mint Franciaországban.

Ugyancsak kritikával illetendő Bibó azon elképzelése, hogy az alkati-szerkezeti torzulások kizárólag történelmi katasztrófákhoz kapcsolhatók – tatár, török, Habsburg stb. hatás – hiszen e katasztrófák sok esetben nem okok, hanem okozatok voltak. Ráadásul az is felismerhető, hogy az adott történelmi régióban az említett válságok leküzdése az államra hárult, amely abszolutisztikus állam maga is az adott regionális lehetőségek tükröke volt. Így a történelmi dinamikát a feudalizmusban nem a szabadság minden oldalú kiterjesztése, hanem épp az állam szabadságainak korlátozása hordozza, s a krízisjelenségek épp Nyugat-Európában tudták összekapcsolni a struktúra válságát magának a struktúrának a megújulásával. A nyugati modellben úgy sikerült megoltalmazni a feudalizmus erőit, hogy a rendszer egyszersmind sikeresen továbbrendítette a polgárosodás folyamatát is. E kérdés felveti Bibó történetfilozófiai axiómájának, a szabadságesszménynek a sorsát. Modern kifejezéssel élve probléma keletkezik egy axiomatikus modell esetében, ha valamely axióma tagadása összefüggésbe hozható – pozitív értelemben – a rendszer más alapelveivel. Ily módon a bevezetőben említett problémát újra fogalmazhatjuk: ha a történetfilozófiai modellben túl általános axiómák szerepelnek, akkor olyan helyzet áll elő, hogy egy állítás igazolható is, és cáfolható is lesz. E ponttól kezdve e rendszerben a továbbiakban bármely állítás egyértelmű igazságérték nélkül marad. Véleményem szerint Bibó István előrejelzéseinek, konklúzióinak oly sokat emlegetett pontatlanságai – gondoljunk például a sztálini Szovjetunió megítélésére – ebből az axiomatikus adottságból származhatnak. A kérdés tanulmányozása a jövőben bizonyára jelentős feladata lesz még a bibói életmű kutatásának. Szűcs Jenő mindenesetre a maga cizellált, finom módján figyelmeztet arra, hogy a történelem modelljei egy adott kérdés megválaszolását illetően kontingensek. Erre a kontingenciára a szuverenitás és a demokrácia, valamint a francia forradalom megítélése kapcsán példák sokaságát ismerhettük meg Burke álláspontjától Marxéig.

Ugyanilyen alapon vitatható most már a Habsburg birodalom szerepének egyértelműen negatív beállítása is, nemcsak azért, mert Csehország, Lengyelország és Magyarország nemessége más és más elemekkel tarkította az összképet, hanem azért is, mert a mi esetünkben a Habsburg abszolutizmus meghatározó kompromisszumok sorozatát is jelentette, például – utal rá Szűcs Jenő – kikovácsolta az „osztrák nemzetet” (Szűcs 1983, 108). Ráadásul a történelmi katasztrófák közegében létrejövő „rossz kiegyezések” mellett történetileg nem találunk semmiféle „jó kiegyezést”. Történelmünk a nyugati szerkezet torzó jellegét épp a téren „nyeri” el, amit az úgynevezett „problémamegoldó közösség” elve alapján nem tudunk értelmezni. Az érem másik oldalaként ugyanakkor a meglévő nyugati orientációk gátolták a tipikus keleti szerkezetek kiépülését.

Sem „nemzeti” monarchia, sem pedig „orosz birodalmi abszolutizmus” nem jöhetett létre. Ez képezi történelmi fejlődésünkben a sajátos közép-kelet-európai jelleget.

A konkrét térszerkezet reformja

Az előbbiek alapján jól látható, hogy Bibó István alaposan átgondolt történetfilozófiai térszerkezetek talaján értelmezte az európai térszerkezet adottságait, s nála a globális tér és az európai alkotmányosság értelmezésének közös elvi-filozófiai alapelvei vannak. Ennek az egység gondolatnak – amely Bibó Istvánnal kapcsolatban jelen írás fő hipotézise – a jegyében helyére kerülnek az életmű belső szerkezetének „hangsúlyai”. Véleményünk szerint akkor érthető meg igazán Bibó István konkrét közigazgatási kérdések felé fordulása, ha számításba vesszük, hogy egész történetfilozófiája átrendeződik, komoly változások következnek be néhány kiinduló tétel esetében. Ennek az átrendeződésnek az igazi jelentősége még sok kutatásra ad alapot. Lényegében – szerintünk – arról van szó, hogy „Az európai társadalomfejlődés értelme” című nagy tanulmánnyal Bibó István életművének új szakasza kezdődik a nyilvánvaló szintézisteremtés jegyében².

Ez nem csupán kritikai aspektusok érvényesítését jelenti, hanem egy új típusú megközelítés távlatai is felsejlenek. Modern kifejezéssel élve számos jele mutatkozik annak, hogy egy filozófiai sémákra orientált történetfilozófiai holizmust kezdi felváltani egy új felfogás, amelyet módszertani individualizmusnak nevezhetünk. Ennek a fordultnak nyilván annak a felismerése adja meg az értelmét, amit – ismét modern kifejezésekkel élve – a holisztikus megközelítés paradoxonának neveznek. A szerző véleménye szerint ez adja meg, ez a felismerés jelenti a késői fordulat kiindulópontját. Az európai társadalomfejlődésben Bibó felismeri a történetfilozófiai sémák – Karl Popper kifejezésével élve – kontingenciáját, vagyis azt a szempontot, hogy az általában vett társadalomfilozófiai modellek alapvetően más tudományosságot feltételeznek, mint az úgynevezett ténytudás. Ez a felismerés drámai következményekhez vezet egyenes arányban azzal, ahogyan ezt Bibó István saját álláspontjára is vonatkoztatja. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az ideológiai sémákra épülő normatív gondolkodást kezdi felváltani az egyéni egzisztenciára, az individuális szabadságeszmére épülő, a hatalmat is anarchikusan, uralom nélkülüként felmutató, kölcsönös szolgáltatások elve szerint működő demokrácia, amely a tényleges munkát végző emberek önkormányzatára épülve, alulról felfelé, piramisszerűen jön létre (Kovács 2004).

Merész lenne annak megkockáztatása, hogy Bibó a fenti holizmusra vonatkozó paradoxont – tehát azt a gondolatot, hogy az általában vett fogalmak (társadalom, osztály, intézmények stb.) önálló létét hirdető felfogás az elmélet zsákutcájába kell hogy jusson – maradéktalanul érvényesíti. Inkább arról beszélhetünk, hogy körvonalazódik annak felismerése: ha az intézményeknek, társadalmi általánosságoknak önálló létet tulajdonítunk, akkor oda jutunk, hogy értékvákuumba kerülve elveszítjük a tudományosság tökéletes objektivitást mutató „iránytűjét”. Ideológiai alapon szemlélve – ez a fenti paradoxon jelentése – a legelvetemültebb politikai rendszerben is „találhatunk” olyan pozitív tulajdonságokat, amely alapján az adott politikai rendszer igazolhatóvá válik.

Mindenesetre Bibó István érzékeli ennek a fent említett kérdésnek a fontosságát, ezért keresi a szervező értelmiség értelmezésének, az önkormányzatiságnak (tár-

dalmi mérnökösködés) új megoldásait. E kérdések kapcsán nem pusztán az életmű „összegző” áttekintése lebeghetett Bibó István szeme előtt, hanem az újraértelmezés is, gondoljunk csak a Borbándi levélre, vagy a tanya és urbanizáció kérdéseinek, vagy akár a Német László és Szegfű Gyula közötti vita téziseinek újratárgyalására. Tagadhatatlanul érezhető a késői írások mögött a földrengésszerű morajlás. Új megközelítésre van szükség: a világnézeti sémák kontingenciáját, a fogalmak absztrakt használatának parttalanságát fel kell váltania egy minden politikai és szabadságjogot kizárólag az egyénre érvényes fogalmak révén értelmező tudományos elméletnek, amit ma módszertani individualizmusnak szoktak nevezni.

Akár azt is megkockáztathatjuk, hogy Bibó közel kerül saját demokráciai felfogásának átértékeléséhez, megérezve – újra Karl Poppert idézve – a demokrácia mindenhatóságának korlátait, paradoxonát: egyrészt, hogy hogyan lehet demokratikusan kizárni antidemokratikus személyiségek megválasztását, másrészt, hogy hogyan lehet demokratikus közegben korlátozni a politikai szélsőségeket (Popper 1994).

Bibó késői műveit olvasva – a fentiek jegyében – szembe kell néznünk az életmű alapkérdéseit illető átrendeződéssel, a kérdéseknek új fogalmi erőterbe kerülésével, ami arra készíti az olvasót, hogy Bibó gondolatainak aktualitását ne értelmezze pusztán formálisan. Ahogyan például Herder társadalomfilozófiáját sem lehet a herderi jóslat emlegetésével helyettesíteni, úgy Bibó gondolatvilágát sem lehet nevezetes gondolatai emlegetésével „túlstabilizálni”, fogalmai – ez jelen gondolatmenet merész tartalma – még axiomatikus értelemben is átalakulóban vannak, például az életmű záró szakaszában.

Ennek jegyében rögtön elnyeri a neki megfelelő pozíciót az a tervezet, melyet „Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi településhálózat-fejlesztési koncepció” címmel olvashatunk (Bibó 1986f).

Gondolatmenetünk alapja az, hogy ez a nagy tanulmány nem pusztán Bibó István életművében (Bibó 1986e), hanem szervesen illeszkedik abba a körvonalazódó átrendeződésbe, amely egy kontingens, holisztikus megközelítéstől vezet egy, az egyént középpontba állító, őt vonatkoztatási pontnak tekintő megközelítés felé. Ennek jegyében a közigazgatási területrendezés a településhálózat olyan átalakítását jelenti, amely révén az állampolgár számára lehetővé válik jogainak minél optimálisabb irányítása. E tekintetben minden alkalmazott alapelv azt a célt szolgálja, hogy az állampolgár jogait helyben, kielégítően, minden elidegenítő hatás nélkül tudja érvényesíteni a szolgáltató állam, a szolgáltatásszerű közigazgatás, az alulról felfelé, piramisszerűen felépülő rendszerben, a szubszidiaritás elve alapján³.

Zárszó

Kerülni szeretnénk a közvetlen aktualizálást – ez csupán a Bibó István által kidolgozott álláspont átfogó és egyben összehasonlító elemzése révén történhet, de annyi mindenesetre kiemelendő, hogy a kilencvenes évek elején felmerült közigazgatási elképzelések, valamint az Európa Unió új regionális szerkezetátalakítási követelményei, vagy akár a jelenlegi kistérségi rendszer kialakításával együtt járó pozitív

és negatív tapasztalatok egyaránt a bibói közigazgatási elképzelések tanulmányozására ösztönöznek. Ezek az elképzelések persze a mai kor igényeinek megfelelően formálhatók. Elegendő csupán egy példával élnünk: az elektronikus aláírás általános elterjedése révén a közigazgatás egész szolgáltatási rendszere kétségtelenül át fog alakulni, s pusztán ez mélyreható változásokat fog okozni. Az is kétségtelennek tűnik azonban, hogy a Bibó által érvényesített alapelvek, a székhelyek optimális hozzáférhetőségének elve, az egységek arányosságának, a területrendezés egységének az elve, a kompatibilitás elve és a súlypontok alternatívitásának az elve minden közigazgatási reform mérlegelendő szempontja jelenünkben is.

Jegyzetek

1. Eltérő álláspontot fejt ki tanulmányában Balogh Iván Ld. Balogh Iván: *Etnicitás és legitimitás összefüggései Bibó műveiben*. Elhangzott: A magyarországi politikai és histográfiai diskurzusok közép- és kelet-európai összefüggésben c. konferencián Budapest 2005. 05. 13–14.
2. A magnetonfonba diktált tanulmány nagy jelentőséggel bír Bibó életművének történetfilozófiai megítélésében.
3. A koncepció „gerincét” alkotó „városmegyei” térszerkezet újszerű megközelítését találjuk Szűcs Jenőnél, aki kimutatja annak történelmi hagyományait az alföldi mezővárosok nyugatias képletében. Egyrészt felveti a „szultáni kincstárpolitika” pozitív szerepét, másrészt azt a problémát, hogy a királyi Magyarország nemesi jellege e struktúrákat károsan befolyásolta volna. Ily módon a közép-kelet-európai modell egy sajátosan hibrid, kettős arculatot mutató szerkezet (Szűcs 1983, 121–122).

Irodalom

- Balogh I. (2005) *Bibó recepciója a közbeszédben a rendszerváltás után*. <http://www.law.klte.hu/jati/bibo/>
- Berki R.N. (2004) A moralizmus realizmusa: Bibó István politikai filozófiája. – Dénes I. Z. (szerk.) *Bibó István egyetemi előadásai 1942–1949*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 253–278. o.
- Bibó I. (1986; 1990) *Válogatott tanulmányok. I–IV*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Bibó I. (1986a) Az európai egyensúlyról és békéről. – Bibó I. *Válogatott tanulmányok. I*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 295–636. o.
- Bibó I. (1986b) A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. – Bibó I. *Válogatott tanulmányok. II*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 185–266. o.
- Bibó I. (1986c) Az államhatalmak elválasztása egykor és most. – Bibó I. *Válogatott tanulmányok. II*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 367–399. o.
- Bibó I. (1986d) Az európai társadalomfejlődés értelme. – Bibó I. *Válogatott tanulmányok. III*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 5–123. o.
- Bibó I. (1986e) Jogszzerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom. – Bibó I. *Válogatott tanulmányok. I*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 271–294. o.
- Bibó I. (1986f) Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi településhálózat-fejlesztési koncepció. – Bibó I. *Válogatott tanulmányok. III*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 3–141. o.
- Huszár T. (1986) *Bibó István – a gondolkodó, a politikus*. – Bibó I. *Válogatott tanulmányok. III*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 385–534. o.
- Kovács G. (2004) *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig*. Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely, Budapest.
- Popper, K. R. (2001) *A nyitott társadalom és ellenségei*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Strauss, L.–Cropsey, J. (szerk.) (1994) *A politikai filozófia története. I–II*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Szűcs J. (1983) *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Magvető Kiadó, Budapest.